

УДК: 371(497.11)(091)

ИД: 188059660

Примљено: 9. септембра 2011.

Прихваћено: 25. новембра 2011.

Оригинални научни рад

ПРОФ. ДР ЈАСНА ЛЈ. ПАРЛИЋ-БОЖОВИЋ¹

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Филозофски факултет, Катедра за педагогију

ОБРАЗОВАЊЕ СРБА У ВРЕМЕ ТУРСКЕ ВЛАСТИ²

Сажетак: овај рад има за циљ да прикаже друштвено-политичке и културно-просветне прилике српског народа у доба турске власти. Намера је, такође, истражити степен и ниво образовања-описмењавања кроз процес учења, читања, писања и стицања нових сазнања. У раду ће такође бити речи и о утицају других земаља и њихових школа (Русија, Немачка, Грчка) на целокупни образовни систем у Србији у овом периоду. Законске регулативе образовања Срба и развитак свести и духовне жеље за описмењавањем, такође ће наћи своје место у овом раду.

Кључне речи: образовање, Срби, доба турске власти, васпитање, описмењавање, законске регулативе.

1. ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКЕ ПРИЛИКЕ У ДОБА ТУРСКЕ ВЛАСТИ

Србија је у доба турске власти била изразито аграрна земља. У време владавине Милоша Обреновића у структури становништва било је око 95% сеоског живља, уочи Берлинског конгреса око 90%, да би се током 20. века удео сеоског становништва смањило а повећало градско становништво.

¹ jasnaparlic@yahoo.com

² Рад је резултат истраживања у оквиру научног пројекта III 47023 „Косово и Метохија између националног идентитета и евроинтеграција“ који финансира Министарство за просвету и науку Републике Србије.

Србија улази у 19. век са својом историјски обликованом националном свешћу о слободи. Политичка мисао је била заснована на „самониклом схватањау ослобођења од турске окупације и обнови своје независне државности“³. Српски политичари су људи из народа, угледни и поштени сељаци, честити сеоски домаћини и вредни и храбри јунаци хајдуковања, буна и устанака прутив Турака. Карађорђе је познат као самоук, као и књаз Милош.

Културни живот српског народа овога доба традиционално се одвијао око православне вере, митолошких форми мишљења и паганских обичаја које прате и зачеци књижевног стваралаштва израженог кроз усмену форму. И други облици културног стваралаштва почињу временом да се укорене у народу где даровити појединци остварују права ремек дела у грађевинарству, архитектури и сликарству. (Изградња и живописање цркава). Културни живот Срба овога доба углавном стагнира без видљивих назнака прогреса.

У склопу развоја културе и њеног ширења у народу, у Србији се отварају школе, болнице и штампарије. У Крагујевцу се отвара прво позориште 1834. године – Књажевско-србски театар.

2. ПРОСВЕТНЕ ПРИЛИКЕ У ДОБА ТУСКЕ ВЛАСТИ

У време турске власти, просветне прилике нису биле наклоњене српском народу, нити тежњи српског народа да се описмени, и духовно сазре и ојача. Сиромашни ученици су били у обавези да својим манастирским учитељима помажу у најтежим пословима што је била надокнада за пружање образовања и васпитања. Пошто нису желели да ни у једном образовном сегменту остану ускраћени за умеће читања, писања и стицања нових знања, са радом су прихватили наредбе учитеља.

У ово време, више него иначе долази до изражаја такозвана самоука писменост пошто је веома тешко било доћи до књига из којих се учило и писало, те се до прве половине XVIII века српски народ искључиво описмењавао, дакле, читао и писао, из „Србуља“.

Да би процес образовања подигли на виши ниво и истргли га из учмалости, црквени званичници издају наредбу свим школама, црквама и манастирима да искључиво користе руске књиге. Митрополит Мојсије Петровић упућује молбу руском цару Петру Великом да му пошаље неколико учитеља и што више руских црквених и школских књига. Међутим, и упркос залагању црквених великодостојника, процес описмењавања се у Србији одвија тешко и споро. Разлог за то може бити чињеница да је свештенички ред заједно са учитељским углавном користио „Србуље“ као литературу, у знатно мањој мери, на располагању им је била руска литература. Након неуспеле „русифи-

³ С. Марковић, В. Јовановић, *Историја српског народа*, БИГЗ, Београд, 1983, стр. 167

кације“ српских манастира, цркава и школа, прибегавало се штампању нових наставних учила у циљу поновног покушаја описмењавања српског народа. Реч је о букварима рађеним по угледу на руске. Нажалост, буквар Захарија Орфелина, штампаног у Млечима 1776. и у Бечу 1793. године није доспео до школа у Србији.

Што се тиче наставе у доба турске власти, ваља подвући да је она била једнопредметна, без икаквог плана и програма. Програм учења је одређен садржином књига из којих се чита, а те књиге су биле *Часловац* и *Псалтир*. Азбука није била уједначеног типа, па се, на пример, у неким књигама употребљавало и до педесет знакова за слова. Целокупан просветни рад се одвијао на „славено-србском језику“, који није одговарао народном говорном језику. Настава није била заједничког већ хорског типа, са циљем да се учи напамет.

Школска година је трајала од Митровдана до Ђурђевдана, а учитељ је увек радио са по једним учеником. С обзиром на то што се за време верских празника није ишло у школу, школска година је једва имала 60 радних дана. Радни дан је почињао ујутру „пре сунца“ и завршавао се увече касно. У току наставе, ученици су имали сат времена паузе за ручак.

2. 1. Духовни живот Срба у време Османлијског царства

После обнове Пећке патријаршије 1557. године, српска црква је настојала да у народу обнови и распространи „писменост и ученост“ кроз култ Светог Саве. Заједно са оживљавањем светосавља, „свуда, и по најзабаченијим крајевима Србије, ничу богомоље, додуше обично мањих димензија него у време Немањића, Лазаревића и Бранковића, у којима ће се образовањем будућих свештеника и монаха и преписивањем књига, приметити клица српске духовности и писмености“⁴.

У целој Србији северно од Западне Мораве, од сеоба под Арсенијем Чарнојевићем, па до пред Први српски устанак, постојале су само три праве школе а и оне су радиле свега двадест

етак година. Свештеници су углавном учили у манастирима, али је и ученост неких монаха била на ниском нивоу. Скоро сви наши образовани монаси били су углавном северно од Саве и Дунава.

Велики број података о образовном нивоу српског свештенства имамо за прву половину 18. века. Огромна већина свештенства није знала да наброји ни десет божјих заповести, ни који су смртни греси, па ни шта је то

⁴ Калезић М., *Енциклопедија православаља*, књига 1, 2, 3, Савремена администрација, Београд, 2002, стр. 158.

крштење, а о светим тајнама причешћа и венчања, као и о другим теолошким тумачењима постанка света, да и не говоримо⁵.

Сеоски свештеници нису били у могућности да се боре са природом свог необразованог народа. Људи су били сујеверни, лаковерни и пуни страха. Болест, неуспех, несреће и смрт су претили свакодневно. Страх је умањивао моћ расуђивања, па није ни чудо да су људи покушавали да помогну себи и другима на начин који није имао додира са стварном хришћанском вером, већ води порекло из магије древних култова. Овоме је ишла у прилог и османлијска управа која је омогућила обнављање задружне породице која се заснивала на кнежевој аутономији и ауторитету породичних старешина и сеоских кнезова, носиоцима сеоске аутономије засноване на обичајном праву. По том обичајном праву „село је било затворено у себе и у њему је владао патријархални морал који је имао огроман, а често и пресудан, утицај на живот како поједнца тако и заједнице“.⁶

3. ЗНАЧАЈ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА ЗА РАЗВОЈ ПРОСВЕТЕ

Ослобођење је било главни услов за развитак школе и просвете. У почетку деловања нове власти, послови су се још могли обављати са оно мало писмених људи, али упоредо са порастом администрације и обима послова расла је и потреба за већим бројем писмених људи. Потреба за писменим народом бивала је све актуелнија и најчешће подмиривана Србима „из прека“ (са оне стране Саве и Дунава). Но ипак се кренуло с убрзаним отварањем школа. Како би које поднебље бивало ослобођено од Турака, убрзо потом, народ је вапио за отварањем школа и довођењем образованих учитеља. И Вук се бавио овим стањем у нашем школству „... за владање Црног Ђорђија у Србији биле су постављене школе готово по свим варошима и градовима и по гдекојим селима...“.⁷ Посавска села Орашац и Ушће траже од проте Матеје да им напише уговор за неког учитеља кога су нашли да им учи децу. Нешто слично догодило се и у Чачку, што дознајемо из Карађорђевог писма од 15. фебруара 1809. године. Примирје из 1807. године је омогућило да се нешто више уради на питању народне просвете. Свака нахија је добила по једну школу, а крагујевачка две (у Крагујевцу и Тополи).

За време устанка школама су се поносиле следеће вароши: Београд (две школе), Ваљево, Шабац, Лозница, Пожега, Чачак, Карановац, Трстеник,

⁵ Исто, стр. 159.

⁶ Милеуснић С., *Водич кроз манастире у Србији*, Завод за унапређење образовања и васпитања, Београд, 2006, стр. 253.

⁷ В.С.Караџић, *Сабрана дела*, Народна Књига, Београд, 1967, стр.125

Крушевац, Јагодина, Крагујевац, Пожаревац, Свилјанац и Ћуприја. Поред наведених, постојале су и сеоске школе у којима су учитеље плаћале општине. Крајем 1807. године, Карађорђе поставља Доситеја Обрадовића за директора свих школа у Србији. Поједини имућнији грађани обезбеђивали су својој деци учитеље које су плаћали по уговору. У школама се, у почетку, углавном учио словенски буквар, часловац, псалтир, свештена историја и катахизис⁸. У Београду је 1808. године почела рад Велика школа у којој су били уписани синови војвода и осталих истакнутих људи у Србији и то само они који су већ знали да читају, пишу и рачунају. „За време устанка школе је походило око 1500 ученика међу којима је било и младића од 18 до 20 година, због чега су власти захтевале да ови младићи иду у војску, а не у школу, и кваре ред и дисциплину“.⁹ Доситеј Обрадовић се залагао за васпитање женске деце, међутим, није донета никаква озбиљнија уредба која би подржала овај став и ставила га на снагу. По акту Попечитељства просвештенија од 11. септембра 1811. године мала школа (тадашња основна школа) трајала је три године. „Прве године се учио буквар, друге године часловац, а треће псалтир, катахизис са црквеним појањем и рачуница. Употребљавани су уџбеници добијени из Војводине“.¹⁰

4. ШКОЛСТВО У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Нема сумње да је средњовековна српска држава располагала одређеним школским системом. Како се уздизала и јачала све више је растао број писмених и образованих људи који су јој били потребни. У побожној православној Србији, цркве и манастири бивали су све бројнији, па сходно својој уходаности у устројству, а посебно од времена Светог Саве, били су расадници писмености и школовања деце.

Али нису били једини. На српском двору и у кућама великих властелина, деца су се учила разним вештинама: писању, читању, (живописању), украшавању, ткању, трговини, занатима... све до борилачких вештина. За време цара Душана нарочито су узимана и школована деца ниже властеле. У неким приватним домовима (кућама), нарочито пароксијским, деца су се учила писмености. Још од времена краља Уроша Милутина, па и за време цара Стефана Душана, важио је закон да попови морају бити писмени. Пошто по том закону, попов син није могао постати свештеник ако није био писмен, поп је, уз своју децу, школовао и другу и учио их „писму и књизи“.¹¹ Кад је

⁸ Николић А., *Народне школе у Србији 1803–1815*, Народна књига, Београд, 1903, стр. 72.

⁹ Ђорђевић. Ж. С., *Школа и просвета у Србији 1700–1830*, БИГЗ, Београд, 1950, стр. 58.

¹⁰ Исто, нав. дело, стр. 59.

реч о школовању Срба у средњем веку, рецимо и то да је Душановом законнику био додат и превод Јустинијановог закона о школама што кроз српску традицију путем усмене и писмене књижевности најбоље сведочи о писмености и школовању српског племства. Падом Србије под турско ропство, све се изменило. За генерацију или две нестало је српске властеле, читавог расадника писмености и учености. Оно што је код Срба било прогресивно, Турци су свесно и систематски гушили и уништавали. Али у животу Срба под Турцима, школе и писменост, жељом становника, нису могли бити затрвени.

5. УТИЦАЈ РУСКЕ ШКОЛЕ У СРБИЈИ ПОД ТУРЦИМА

Године 1727, почетком децембра, у Карловцима се скупило 124 ђака међу којима је било ђакона и монаха, па и свештеника. Учитељ Суворов који је стигао из Русије започео је са њима руско-словенско читање, а затим и курс граматике и латинског језика. Сем тога отворена је руско-словенска школа у Араду где је учитељ био Суворовљев брат Петар, па затим у Београду, Ваљево, Пожаревцу и Мајданпеку. Суворов је држао школу у Карловцима до 1737. године када одлази у Аустрију где један део времена проводи при посланству у Бечу, а други као српски учитељ у Сегедину, Северину и Новом Саду.

За то време у Београду је радила, од 1726. године, латинска школа, тј. једна врста гимназије са језуитским учитељима и са тим духом, и са нескривеном тежњом да се преко деце делује на родитеље у духовном смислу. За школство међу Србима посебно се бринуо митрополит Вићентије Јовановић који је за учитеља и проповедника довео Руса, јеромонаха Синесија Залуцког и поставио га за управитеља српских школа. У Београду је за време Вићентија 1737. године била уведена школа и за црквено певање. Ради тога је доведен из Свете Горе јеромонах Анатолије, „искусни псалт“, који је основао грчку школу. Нарочито му је стало до тога да се у Карловцима развије словенско-латинска школа као једна врста гимназије. Стога се обратио у Русију, кијевском архиепископу, да би из тамошње академије добио способне учитеље. На његов позив „дођоше међу Србе крајем лета 1733. године неколико нових учитеља, међу којима беше најзначајнији Емануел Козачински, који је био књижевно образован, финијег духа и који је у школу унео класичарске беседе, певање похвалних ода и који је први код нас организовао позоришне представе са својим ђацима. За њих је и написао прву нашу *Трагедију о смрти цара Уроша*¹².

¹¹ Вукићевић М., *Основне школе у Србији прве половине овог века*, Просветни гласник XX, Београд, 1989, стр. 156

¹² Мирковић Л., *Спирине фрушкогорских манастира*, Историјско друштво у Н. Саду – посебна издања, књига 3, Геца Кон, Београд, 1931, стр. 142.

После одласка Залуцког, Козачински је од 1736. године постављен за ректора свих школа Београдско-карловачке митрополије и за главног црквеног проповедника. На том положају, он је остао до лета 1738. кад је, иза смрти митрополита, и због новог рата са Турцима, напустио Србију и отишао у Русију. Ови руски учитељи као осведочени противници католичке пропаганде, о којој су много знали, оснажили су руски утицај међу својим српским ђацима. Истовремено су својим православним деловањем успели да поврате чвршћи, свеснији и јачи отпор католичанству међу монасима и поповима.

Срби тога доба, световног и свештеничког слоја, шаљу младе српске момке на студије у Русију, понајвише у Кијевску духовну академију, да се тамо напоје на извору православља. Већ 1737. године помиње се као први свршени ђак те школе, касније будимски епископ, Дионисије Новаковић. Ти српски ђаци и млади руски васпитаници код руских учитеља постају носиоци руског духа, шире њихову културу и славе њихове победе и успехе. У рукописним песмарицама из 18. века има много руских песама које су постале део наших друштвених песама, са правим култом Русије и руских владара. Сматрамо да се може потпуно сигурно тврдити да је русофилска оријентација у српском друштву била потпуно свесна и широко распрострањена, обухватајући не само свештене кругове него цео народ.

Утицај руске школе међу Србима осетио се нарочито у домену језика. До краја 17. и почетком 18. века међу нашим људима у црквеним круговима у преписивачкој делатности, владао је још увек претежно стари славеносрпски језик са нешто примеса народног говорног језика. Нови српски нараштаји почели су да употребљавају руске облике, понеке руске фонетске црте и велику множину руских речи, да је постепено српски књижевни језик добио сасвим нови лик. Постао је мешавина српског, руског и старословенског која се употребљавала сасвим произвољно. Синтакса и цео дух писања били су такви као да су то рђави преводи туђих дела. Кад се од почетка 19. века јавила реакција на то, многи наши људи а посебно представници цркве, остајали су упорни да се такав језик и даље негује и користи јер нас он приближава Русији. Као највећи уступак који су чинили неки од њих било је то да дозволе употребу два језика: народног за шире масе, и тог мешаног за више духовне кругове.

6. ГЕРМАНИЗАЦИЈА И ДУХОВНО ОСЛОБАЂАЊЕ СРБА

Цар Фрањо Јосиф II који је због својих слободоумних и просветитељских идеја био омражен у круговима католичке цркве и међу Мађарима и Хрватима, својим „патентом толеранције“ од 10. (21) децембра 1781. године, дао је потпуну слободу вере и верске равноправности засноване у духу енг-

леског либерализма и француског рационализма. Срби се, збијени у своје редове, под окриљем црквене аутономије, нису много бојали германизације, јер јој нису ни увиђали прави значај. Заправо, оно што је германизација наметала Србима било је еквивалентно централизму и апсолутизму. Сем тога, цар Фрањо Јосиф II је имао извесне симпатије код Срба. Поготову након уласка у споразум са Русијом којом је отпочео борбу против турака. Сам учени архимандрит Јован Рајић осетио је потребу да тим поводом да одушка свом расположењу у једној повећој поеми. Под владавином цара Фрање Јосифа II, курс државне политике према Србима осетно се променио, они су истински одахнули, и многи су се посветили несметаном раду у народу.

У Карловцима се око младог и активног митрополита Стевана Стратимировића, који је на тај положај дошао 1790. године, оформило ново српско културно средиште. Већ 1791. године ту је основана прва српска гимназија, којој је основни фонд у смислу материјалног обезбеђења омогућио родољубиви грађанин Димитрије Анастасијевић Сабов. У Карловцима је отворена и богословија са бољом стручном наставом. И Курбецкова штампарија прешла је, 1792. године, у српске руке, а власник јој је постао бивши секретар митрополије Стеван Новаковић. Српски културни живот се пренуо. Митрополит Стратимировић је био пун добре воље, сам се бавио науком, волео је књигу, и трудио се да целу своју средину, посебно браћу јужно од Саве и Дунава, загреје за више образовне и националне циљеве.

С друге стране, млада српска интелигенција, понесена и сама идејама рационализма, жели да што напредније утиче на народ. У њој се осећају либералне тенденције и симпатије за реформе цара Фрање Јосифа II. У том духу „јозефинизма“ почиње све оштрија критика јаловог и нескромног калуђерског живота по нашим манастирима, сузбија се клерикални утицај, који је понегде узимао сувише маха, и тежи се да се народ просветом лечи од предрасуда и рђавих навика и обичаја. „Национисти“, како су себе називали људи који су желели да помогну народу, имали су јак ослонац у грађанству које је у извесним местима било економски напредно и духовно врло лепо развијено. Слободнозидарски покрет, коме су у 18. веку припадали сви слободоумни духови Европе, нашао је одзива и у српској средини. Њему су једно време, међу Србима, припадала и нека свештена лица, као Стеван Стратимировић и Јован Јовановић. Крајем 18. века код Срба је постојао приличан број оних који су своје образовање стицали на страни, и то не само у православној Русији, већ и у Немачкој, која је у то време била много напреднија од Аустрије. „Доста је Срба знало стране језике, руски, немачки и француски, који је у то доба ушао у моду, захваљујући пре свега утицају германизације на просвећивање Срба у времену турске окупације.“¹³

7. ЗАКОНСКО РЕГУЛИСАЊЕ ПИСМЕНОСТИ И ПРОСВЕТЕ КОД СРБА

У време ропства под турском влашћу, писменост се у Србији стицала претежно у оквирима цркве, са превасходним циљем обезбеђивања свештеничког кадра и њиховог подмлатка. Многе устаничке војсковође као и виђе-нији људи из народа своју прву писменост, која се огледала у оспособљавању за читање и писање, стицали су под окриљем цркве. У време Првог српског устанка, његовим успешним вођењем и зачетком организације будуће националне државе, питање писмености се актуализује и постепено доводи у законске оквире.

У нацрту докумената о Правитељствујшчем совјету, овом органу се ставља у дужност „*да носи бриџу за свјашчанствво и ѿпросвешћеније вилаетско*“, док се Ичковим миром, од 3. августа 1805. године предвиђа клазула о слободном подизању школа. Један од битних момената у устаничком схватању значаја просвете у Србији била је одлука скупштине устаничких старешина у Београду 8. децембра 1807. године „*да се у већим варошима заведу команданти, а ѿо селима кнезови, од који звања моџу добити само они који знају читати и писати, и да се највише ѿоради на унапређивању ѿпросвешће*.“¹⁴

Тако је устаничка Србија захваљујући устаничким вођама, схватила значај и улогу просвете у једном друштву, па је упоредо са устанком, односно ослобађањем од ропства и окупације, приступила темељном регулисању образовања народа као најзначајнијем циљу у току револуције и после ње. Тако је установљавањем Попечитељства просвете и црквених дела, одлуком на устаничкој скупштини која је одржана 2. јануара 1811. године и постављањем за попечитеља Доситеја обрадовића, указана достојна пажња просвећивања српског народа. Према записима Вука Караџића, за време Првог српског устанка у Србији је било 40 школа у којима је 1813. године учило око 1500 ђака.

Пропадањем Првог српског устанка није била угашена просветна активност. Напротив, кнез Милош Обреновић тражи од турских власти „да би дозвољено било уводити школе народним трошком, са предавањем у оним полезним наукама и уредити особиту нужну за школу топографију“ (исто). Коначно, Хатишерифом из 1830. године легализован је и одобрен рад на развоју образовања и описмењавања у Србији. Његовом осмом тачком је предвиђено:

¹³ В. Чубриловић, *Историја ѿполитичке мисли у Србији 19. века*, Народна Књига, Београд, 1982, стр. 92

¹⁴ С. Чунковић, *Школство и ѿпросвешће у Србији у 19. веку*, Народна Књига, Београд, 1971, стр. 130

„Срби имаће власт у земљи својој печатње књига, болнице за своје болеснике и школе ради воспитања деце своје..., саопштавајући јавности одредбе Хатишерифа, кнез Милош је изјавио „Деца сваког од нас имаће се гди учити читању и писању и просвештавати“.¹⁵

Први закон о школама, под називом „Устав народних школа у Књажевству србије правитељствујушчем Књазом Милошем, Теодор Обреновић и одобрен и потврђен“, припремио је 1833. године Димитрије Тирол, по узору на тадашњи закон о школовању у Аустрији. Уз велику школу, овим законом су предвиђене и мале школе у сваком већем насељеном месту, са по једним учитељем, у којима би се учило читање, писање, веронаука и рачун.

Посебни напредак који се уследио у области просвете, остварен је Срењским уставом 1835. године којим се постављају први просветни министри (попечитељи) у Србији. Њихови задаци и обавезе проистекле из наведеног Устава огледале су се у вођењу бриге у области просвете и црквених дела, односно „о свему што се тиче школа и васпитања деце, за коју да се заведу мале у велике школе, гимназије и академије“¹⁶. Да би се задати циљеви и задаци остварили, прописан је *План за школе како имају њосиојати*, објављен 22. августа 1836 године. Као правитељствене (државне) школе он је предвидео једну гимназију у Крагујевцу, са четири разреда, затим три главне школе, будуће полугимназије, са по два разреда школе и 22 основне школе. Поред наведених школа, како бележи Чунковић, могле су постојати и ниже основне школе, које су издржавале општине, где су се ђаци учили срицању, читању и писању.

Први општи закон о школама, тзв *Устїројеније јавног училишног на-сїтавленија*, донет је 23. септембра 1844. године и имао је за циљ да својим практичним спровођењем обезбеди обавезно школовање у Србији.

Да би се обухватили што шири слојеви друштва кроз школовање, основно школство је посебно регулисано *Устїројенијем основни школа у књажевствїу Србије*, од 11. септембра 1863. године. Наведено *Устїројеније* је прописивало да школска општина мора имати најмање 400 кућа и 25 ученика, општине до 500 кућа морале су имати 40, а оне преко 500 домова 60 ученика. Због раштрканости села и сиромаштва сељаштва успорено је ширење школа па је претходни закон коригован новим који је као *Закон устїројсїва основних школа*, донет 31. децембра 1882. године и био је блажи у својим захтевима јер је прописивао само број ђака (25) а не и број кућа, и да школе не треба да буду од тврдог материјала.

¹⁵ Исто.

¹⁶ С. Чунковић, *Школсїво и ѡпросветїа у Србији у 19. веку*, Народна књига, Београд, 1971, стр. 131

Овај закон, због либералнијег става по питању услова школовања, остао је најдуже на снази. Укинут је 31. децембра 1882. године када је донет нови *Закон о основним школама*, којим је основна школа продужена на шест година, а за њено отварање прописано је најмање 30 ученика. Овим законом је по први пут у Србији прописано обавезно школовање („Свако дете које живи у Србији, дужно је походити школу кроз шест година по одредбама овог закона“) који мора заживети до 1890. године.¹⁷

Нови *Закон о народним школама* од 26. јула 1898. године, због повећања обавезног броја ученика на 50, као услова за отварање школе, успорио је ширење и отварање школа по Србији „што се непосредно одразило на принцип обавезног школовања што је делимично исправљено *Законом о народним школама* од 19. априла 1904. године, којим се поново прописивала обавеза највише 30 ђака“.¹⁸

Имајући у виду законске одредбе, посебно оне које су регулисале минималан број ученика за отварање школа и оних које су прописивале квалитет школских зграда, може се закључити да су се основне школе различито шириле у појединим деловима Србије и у различитим периодима као и да је неједнак број ученика и њихов пораст у школама у знатној мери утицао на озакоњење обавезног школовања.

РЕЗИМЕ

На основу свега изнетог, произилази да је писменост за време турске владавине била врло ограничена, и то на мали број и проценат становништва одређених друштвених група (властела, свештенство). Самим тим и образовање је било оскудно и незнатно, односно и оно, као појам, сводило се искључиво на писменост. Такође, црква је била стетиште свих оних који су тежили писмености, и заједно са манастирима прва и једина школа у којој се учило читање и писање.

Током Првог српског устанка, осим цркве, потребу за неком врстом образовања почиње да има и државна управа, односно власт која оформљује прве и основне институције друштва.

Сагледавајући шире развој писмености у Србији може се закључити да је просвета имала своје успоне и падове, где се периодично мењала у зависности од друштвене и политичке условљености.

Тако, на измаку средњег века на територијалном поседу деспота Стефана Лазаревића (1389–1427) и његовог власника Ђурђа Бранковића (1427–1456), уз сталне турске претње и освајања догодио се један интересан-

¹⁷ Исто, стр. 132.

¹⁸ Исић М., *Просветни прељед*, бр. 3, октобар 1920, стр. 88.

тан тренутак. Још увек самостална држава, а упркос двојном вазалству према Турској и Угарској, доживела је један буран привредни и просветни успон, што је истовремено био основ и за културни успон Србије. У српској деспотовини наилазимо тада на прави култ уметности и образовања, какав ранији периоди нису познавали.

Као закључак се такође намеће чињеница да су српски учитељи из Аустрије били пионири просвете и писмености у Србији. Они су задужили српску културу не само у области просвете већ и у здравству, државној управи, књижевности, уметности итд.

За Србију у којој је 1804. године почео процес њеног националног ослобођења и културног буђења, сигурно се може закључити, поред осталог, и то што је упоредо са њеним општедруштвеним развојем текао и развој њеног образовања и васпитања, односно развој школства и просвећености, које су својом улогом биле увек природан ослонац и незаменљив чинилац у државно-правном израстању и уобличавању.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аврамовић З, *Друшћивене и политичке карактеристике српског образовања и васпитања 1804–2004*, Просвета, Београд, 2005.
2. Вукићевић М, *Основне школе у Србији прве половине овог века*, Просветни гласник XX, Београд, 1899.
3. Ђилас Ј. К., *Српске школе на Косову и Мешохији од Немањина до 1912*, Институт за српску културу, Приштина, 2000.
4. Ђорђевић Ж, *Школе и просвета у Србији од 1700/1830*, БИГЗ, Београд, 1850
5. Ђорђевић Ђ., *Историја васпитања у Срба*, БИГЗ, Београд, 1957.
6. Ђорђевић Ж., *Историја школа и образовања код Срба*, БИГЗ, Београд, 1950.
7. Зборник радова, књига 21, *Образовање код Срба*, Завод за уџбенике и наставна средства, друштво историчара Србије, историјски институт, Београд, 2003.
8. Зборник радова, *Два века побрзовања у Србији*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005.
9. Зборник Радова, *Ученици у Србији 1804–2004*, Институт за педагошка истраживања, Београд, 2005.
10. Зборник радова, *Школство у крушевачком крају и краљевини Србији*, Крушевац, 2002.
11. Ивановић Д, *Српски учитељи из Хабзбуршке монархије у Србији 1804–1858*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, октобар, 1920.
12. Исић М., *Просветни преглед бр. 3*, Београд, октобар, 1920.
13. Јуришић Ј. Г, *Дечански њрвенац*, Матица српска, Нови Сад, 1852.
14. Калезић М, *Енциклопедија њравославља*, књига 1, 2, 3, Савремена администрација, Београд, 2002.
15. Караџић В., *Сабрана дела*, Народна књига, Београд, 1967.

16. Крстић Н, *Француска књижевност у српским преводима 1775–1843*, Светови, Нови Сад, 1999.
17. Марковић С., Јовановић В., *Историја српског народа*, БИГЗ, Београд, 1983.
18. Милеуснић С, *Водич кроз манастире у Србији*, Завод за унапређивање образовања и васпитања, београд, 2006.
19. Мирковић Л., *Старине фрушкогорских манастира*, Историјско друштво у Н. Саду – посебна књига 3, Издавачка књижарница Геце Кона, Београд, 1931.
20. Николић Н, *Народне школе 1803–1815*, Народна књига београд, 1903.
21. Обрадовић Д., *Сабрана дела*, Пето државно издање, Београд, 1911.
22. Ђоровић В., *Историја Срба, Народна Књиџа*, Београд, 2004.
23. Чубриловић В. *Историја политичке мисли у Србији у 19. веку*, Народна књига, Београд, 1982,
24. Чубриловић В. *Развој политичких мисли у Србији у 19. веку*, Београд, Народна књига, 1985.
25. Чунковић С, *Школство и просвета у Србији у 19. веку*, Народна књига, Београд, 1971.

Jasna Parlić-Božović

SERBS IN EDUCATION DURING THE TURKISH GOVERNMENT

Summary

This paper aims to present opportunities cultural educational social policy and the Serbian people during the Turkish government. The intention is also to investigate the extent and level of education – literacy through the process of learning, reading, writing and acquiring new knowledge. The paper will also be discussed and the impact of other countries and their schools (Russia, Germany, Greece) on the entire educational system in Serbia in the Serbian education period. Legal regulation and development of spiritual awareness and desire for literacy, will also find its place in this paper.

Based on all the foregoing, it follows that the literacy during the Ottoman rule was very limited, and that the small number and percentage of population of certain social groups (nobility, clergy). Therefore education was meager and insignificant, and that, as a concept, was reduced to literacy. Also, the church was the meeting place of all those who strove for literacy, and together with the monasteries of the first and only school in which they were taught reading and writing.

During the First Serbian Uprising, except churches, the need for some kind of education begins to have, and government or authority which forms a first and basic institution of society. Looking at the wider development of literacy in Serbia can be concluded that education had its ups and downs, which are periodically changed depending on the social and political conditionality. Thus, at the close of the Middle Ages to the territorial possession of Despot Stefan Lazarević (1389–1427) and its owner George Branković (1427–1456), with constant threats to the Turkish conquest occurred one interesting moment. There is still an independent country, and despite the double vassalage to Turkey and Hungary, has seen a tumultuous economy and education rise, which was also the basis for the rise of Serbia culture. In the Serbian despots then we come to real cult of art and education, as earlier periods are not known.

In conclusion it also poses the fact that Serbian teachers from Austria were the pioneers of education and literacy in Serbia. They are indebted to Serbian culture, not only in the field of education but also in healthcare, government, literature, art, etc. For Serbia, where in 1804. began its process of national liberation and cultural awakening, surely it can be concluded, among other things, that it is parallel with its general social development proceeded and the development of its education and development of education and enlightenment, which in its role was always a natural support and indispensable factor in the statehood and grow into a formulation.

Key words: Education, Serbs, during the Turkish government, education, literacy, legal, regulations.